

K PŘÍPADU ACHMATOVOVÉ A ZOŠČENKA

KULTURA A POLITIKA

Jindřich Chalupecký

Zárok sovětských politiků vůči některým sovětským spisovatelům stal se právem předmětem obsáhlé diskuse. Jde tu vskutku o věc krajně důležitou: o vztah kultury a politiky, přesněji řečeno, o vztah kultury a socialismu.

Někteří soudí, že aktuální cíle politické mají samozřejmou a naprostou přednost před obecnými cíli kulturními. Pokud nebude zajištěn socialismus hospodářsky a politicky, potud všechny ostatní potřeby člověka a společnosti musí ustoupit do pozadí. V takové situaci umění a poezie se musí podrobit a soustředit se na to, aby svou účinností agitační pomohly hospodářskému a politickému uskutečňování socialismu.

Pokusme se tento názor podrobit kritickému rozboru.

Marxismus nás učí, že v onom úseku, který začíná s koncem společnosti primitivní a má trvat až do ustavení společnosti beztřídní, jsou lidské dějiny naplněny třídním bojem; přesto ovšem třídní boj není jediným jejich obsahem. Jako dříve, než začal, a jako potom, až skončí, tak i po celou dobu těchto bojů a i v nejdůležitějších jejich peripetiích je tu pořád ještě člověk a lidská společnost jako taková, jako něco, co už není zvířetem a zvířecí společností a co má své specifické, totiž lidské rysy; a jedním z hlavních znaků této lidskosti je umění. Je proto názorem ry-

ze idealistickým, totiž skutečnosti neodpovídajícím a jen z pomyslu vypozaeným, chce-li někdo redukovat člověka a lidskou společnost tak, jako by, bytši jen na nějakou dobu, bytši jen na dobu jedné či dvou generací, mohla žít pouze pro aktuální úkoly třídního boje.

Jako třídní boj nemůžeme pokládat za jediný obsah lidských dějin, tak nemůžeme hodnotit ekonomickou evoluci či revoluci jako nějaké absolutní hodnoty. Nemají smysl samy o sobě. Jsou hodnotou relativní; mají svůj smysl teprve ve vztahu k člověku, k lidské společnosti. Uvědomujeme-li si dnes nebývalé zoztření třídního boje, jde nám o to, abychom v těchto kritických okamžicích dějin zachránili člověka a lidskou společnost, a jsme-li socialisty, je to proto, že chceme člověka a lidskou společnost z této krize vyvést bez nekonečného tápání a bez rizika strašné katastrofy; chceme je zachránit a to znamená, že chceme zachránit to, co dělá člověka člověkem a lidskou společnost společností lidskou: chceme uprostřed tohoto strašného a stále postupujícího rozvratu zachránit kulturu.

Pravím zachránit kulturu, nikoli pohřbit trosky kultury jedné, staré, odumřelé, a dát základy kultury nové, budoucí kultury socialistické. Končí-li dějiny jednoho společenského systému a nastupuje-li na jeho místo nový společenský systém, neznamená to a nemůže znamenat, že v takové chvíli nastává kulturní přerov, že jedna kultura mizí a jiná kultura vzniká na jejím místě. To je představa krajně naivní. Kultura – a kulturou musíme rozumět všecko, co je v člověku lidským, od schopnosti řeči a používání nástrojů až k vrcholným dílům uměleckým a vědeckým – trvá a nemizí ani v nejhorších historických katastrofách. Lidská společnost nikdy neklesá a nemůže klesnout na úroveň společnosti nekulturní, to znamená na stupeň společnosti zvířecí. Proto si rozumíme přes staletí a tisíciletí s umělci a filozofy, kteří tvořili svá díla ve společnostech docela odlišně ustrojených, než je naše. Díla nová, díla současná nás vzrušují svou aktuálností; ale zdá se nám někdy, jako by ona díla vzdálená se nás dotýkala hlouběji. Čas z nich smyl dávno všechno, co na nich bylo aktuální, blízké, pro tu chvíli potřebné; mluví k nám už jen svou neměnnou lidskou podstatou, z ní byla vytvořena.

Všecka tato díla ovšem vznikají v čase, v určitých historických, sociálních a přírodních podmínkách, a jsou to tyto podmínky, které příznivě či nepříznivě zasahují do jejich formace. Toto zasahování může se projevit způsobem nejrůznějším; a musíme proto uvažovat co nejopatrněji, chceme-li odhadnout, jaký asi vliv na kulturní tvorbu může mít náš přítomný společenský stav a kdy můžeme mluvit o kultuře měšťanské a kdy o kultuře socialistické.

Slýcháme, že například komplikovaná, pesimistická, tragická moderní poezie je produktem upadající kultury buržoazní a že produkty kul-

tury socialistické poznáme podle jejich optimismu, srozumitelnosti, ne-problematickosti a takřkajíc lidovosti. Nic není ošidnějšího než takové prostomyslné rozdělení. Jsou v člověku, byly v něm před vznikem společnosti třídní, jsou v něm po celou dobu dějin třídních bojů a budou v něm ve společnosti beztřídní zrovna tak nevyhojitelné smutky jako nevyhojitelné radosti, a jestli nedialektik chce nadiktovat, že umění, má-li být uměním, musí být melancholické a tragické nebo podle jiných optimistické a radostné, tu bychom chtěli od dialektika, aby věděl, že radost býti na světě a smutek býti na světě patří k sobě, a je-li někde tento protiklad suspendován, že je to právě v tragickém optimismu a v optimistické tragičnosti uměleckého díla. Je samozřejmým, že v daných historických, sociálních a individuálních podmínkách může v díle toho či onoho básníka převažovat smutek nebo radost a že zůstává jenom dílům vrcholným, aby dospěla úplná suspenze tohoto protikladu. Mluvíme-li však o úpadku buržoazní společnosti, nemůžeme jeho doklady shledávat v pesimismu básníkově, nýbrž někde docela jinde.

Je-li nějaká společnost úpadková, znamená to, že její schopnost kulturního díla upadá, že zároveň jak se rozervává ve svých hospodářských protikladech, které již není schopna zmoci, ztrácí také sílu udržovat a dále budovat svou kulturní nadstavbu a její kulturní produkty vykazují objektivně zjiřitelné znaky úpadku.

Také v úpadkové společnosti buržoazní docela zřetelně můžeme zjiřtovat obecný pokles úrovně kulturní: snad nikdy a nikde lidé nenalezali zálibu v knihách, obrazech, divadlech, skladbách tak prázdných a oškli-vých a snad nikdy a nikde lidé a celé národy neztráceli do té míry schopnost přemýřlet, jak to vidíme v Evropě dvacátého století.

Hledáme-li tedy rozdíl mezi úpadkovými kulturními produkty dneš-ní společnosti a díly, které tomuto úpadku vzdorují, nenalezneme jej, dokud se spokojujeme diskriminací melancholčnosti a radostnosti nebo složitosti a prostoty toho kterého díla, nýbrž odlišíme-li od sebe kýč a umělec-kost, hloupost a uvědomělost; a má-li socialismus bojovat proti produktům úpadku buržoazní společnosti, hnijícím uvnitř oblasti kulturní, a chce-li je odstraňovat, musí bojovat proti kýči, proti lidské hlouposti, proti lidské lhostejnosti vůči věcem člověka.

Ovšem, mohlo by se říci, že v dané chvíli je socialismu třeba pře-de-vším agitátorů, ať i přitom užívají prostředků neuměleckých, ať i přitom konzervují ještě na chvíli ony hnijící doklady úpadku buržoazní kultury, a že proto nezáleží na osudu skutečných básníků, kteří pro povahu svého umění nedovedou ho užítí k účinné agitaci. Možná je to pravda; možná je to někdy pro ten okamžik právě nejprospěšnější; ale i pak se to smí

stát jenom u vědomí, že tu jde o opatření taktické, které je dočasným, pro ten okamžik nezvládnutelnými okolnostmi vynuceným uchýlením od generální linie socialistické kulturní politiky. V politickém boji, vedeném uprostřed rozvracejícího se buržoazního světa, je podobně někdy třeba použít úskoku, lži, podvodu, násilí. Jako to však neznamená v oblasti morální, že úskok, lest, podvod, násilí, všecko to, co člověka ponižuje v jeho lidskosti, jsou prostředky socialistickými, tak v oblasti umělecké žádný kýč, byť v daném úpadkovém prostředí mohl být s úspěchem použit pro boj o socialismus, nemůže být prohlášen za dílo socialistické, nýbrž musí být považován i v tom případě za dílo podstatně buržoazní.

Zdůraznil jsem už jednou, že v dějinách lidské společnosti nenastal nikdy a nenastává ani dnes kulturní přerыв, že nikdy tomu není tak, že by celá jedna kultura měla odumřít a na jejím místě vzniknout kultura nová; že stále a vždy trvá, formována i deformována dějinnými a sociálními událostmi, kultura jedna jediná. Proto jestli socialismus má vyvést lidstvo z dnešní krize, musí pojímat do sebe všechna přítomná živá kulturní díla, všechno, co zůstává i v těchto těžkých dobách lidské společnosti svědectvím toho, že člověk neustává, že člověk se nevzdává práva být člověkem. Není buržoazní vědy a socialistické vědy, není buržoazního umění a socialistického umění, je jen pavěda a paumění, které produkuje rozkládající se, dožívající buržoazní společnost, a je věda a umění, které trvají i přes tento rozklad a na které už tato společnost nemá právo, poněvadž hyne a poněvadž jich již nemůže použít. A i když mnozí současní básníci, umělci, filozofové, vědci ze strachu či z bezradnosti se raději přiznávají k společnosti buržoazní než k těm, kteří ji chtějí přebudovat v novou společnost socialistickou, přece jí už nepatří a společnost socialistická má plné právo na to, aby si jejich dílo vzala za své.

Ovšem, řekne se, že umělecké dílo nemá jenom svůj význam umělecký, nýbrž že nese s sebou, a zvláště dílo literární, také svůj význam myšlenkový a že máme velké moderní autory, kteří ve svých dílech dokonce vyjadřují nepokrytou protisocialistickou tendenci. Máme proto jejich knihy vyřadit ze svých knihoven, máme je přestat číst, máme jejich poezii prohlásit proto za buržoazní, úpadkovou, škodlivou?

Dříve než odpovíme na takovou konkrétní otázku, musíme si ujasnit některé skutečnosti. Básník, umělec není rétor, který by krásnou formou vyslovoval určité myšlenky. Básník, umělec je především ten, kdo na sebe bere lidský osud, osud člověka své doby, více a intenzivněji než kdo jiný. A proto nelze ani na něm žádati, aby dodržoval nějakou správnou ideovou linii. K svému poznání a k svému dílu se musí protrpět pochybnostmi a omyly, vírami a zklamáními více než kdo jiný, a kdyby mu toto

právo bylo vzato, jeho slova by ztratila všechnu svou vážnost a všechnu svou sílu. Ale říci, že básníku je nutno dovolit, aby se mýlil a chyboval, neznamená to, že bychom zde uprostřed společnosti nechávali místo, kde by bylo vše dovoleno, místo, kde by mohla najít azyl také všechna reakce? Má zůstat umění jako nějaké svaté místo, kam světská moc nesmí vkročit a kde může najít své útočiště stejně spravedlivý jako zločinec?

A tu bych se odvážil odpovědět: pro společnost je lépe, jestliže někdy nechá se zachránit svého škůdce a nepřítele, než zabráni-li svobodě vědy a umění. Zdá se mi, že to byl doklad hluboké moudrosti, jestliže v primitivnějších společnostech stával se tabu a nedotknutelný, kdo se utekl pod ochranu posvátného okrsku; zdá se mi, že je vždy třeba, aby uprostřed společnosti zůstávalo takové malé a tajné místo, které je vyjmuté ze zákona. Neboť ty zákony jsou vždy nedokonalé a pomíjivé a ten, kdo je vydává a provádí, bytš byl sebepoučenější a sebeušlechtlejší, vždy se může dopouštět omylů a přehmatů; ale na básníku je, aby hájil něco stálějšího, než jsou zákony a předpisy a nařízení, na básníku je, aby hájil člověka, aby hájil to nejlidštější, co je v člověku a lidské společnosti, a aby mohl vydat své svědectví, kdykoli je toto lidství ohroženo. Záleží leda na tom, jak veliké a přístupné je toto místo, které má být básníku přiznáno. A jestliže v některých dobách by zachovávaní takového místa, vyňatého ze zákonů, bylo zvláště nebezpečné, nuže, nechť je toto místo zmenšeno a učiněno zvláště nepřístupným, nechť básník, který nemůže a nedovede přispět k nejdůležitějším aktuálním a politickým úkolům, vydává své knihy třeba jen v docela málo výtiscích, nechť okruh jeho působnosti je omezen na míru nejmenší. Je-li to básník, je-li to vskutku básník, nebude mu to vadit. Neboť básník nepotřebuje proslulosti a poct, potřebuje jenom jediného: potřebuje svobody a bez ní zahyne.

Mluvím o svobodě básníkově, o svobodě, která více než která jiná je poznanou nutností. Neboť básník, jako si nevyvolil své básnické poslání, nevolí si ani obsah svých básní. Píše, poněvadž musí, a píše, co musí; a každý zásah zvnějška je zásahem do tohoto jeho nezbytí. Avšak jako každá svoboda i tato svoboda je zneužitelná. Ve chvíli, kdy práva, která mu patří jako básníku, zamění si za práva politikova, osobuje si sociální funkci, která mu nepřísluší. Jistě, básník má stejné právo na politický projev jako kterýkoliv občan jiný; ale vyslovuje-li se politicky, tu již nemůže žádati oné výjimečné ochrany, která mu přísluší jako básníku, ba dokonce vážnost, které požívá pro svou poezii, mu ukládá, aby zvláště opatrně se sebe tázal, zda svými vědomostmi a zkušenostmi je oprávněn vyslovovati se o takových určitých politických otázkách. Ale není nesnadné rozeznat báseň a politický manifest; a je-li pak souzen umělec pro svou

akci politickou, má se to dít, zdá se mi, s přísností dvojnásobnou. Neboť není souzen jenom pro svůj delikt občanský, ale také proto, že zneužil důvěry a privilegií, kterých se mu dostalo jako básníku.

Položil jsem otázku, jaký je vztah politiky a kultury, činnosti kulturních pracovníků a činnosti politiků.

Po tom, co jsem řekl, je snad zřejmé, že to může být jenom vztah vzájemného respektu, vzájemného uznávání svých pracovních oblastí a svého sociálního významu. Sociální poslání politika je jistě nápadnější než sociální poslání vědce a sociální poslání vědce zase nápadnější než sociální poslání umělce. To však neznamená, že by si byli nadřazeni. Jako například práce některého řemeslníka má napohled větší význam pro lidi než práce teoretického matematika, a přece je to tento teoretický matematik, od něhož nakonec odvisí výzkumy třeba atomické energie, tak nelze nic vyvozovat ani z nápadnosti činnosti politikovy a skrytosti práce básnickovy. Kdybychom chtěli hledat měřítko jejich sociálního významu v tom, kolik kdo z obou může prospět nebo uškodit blahobytu lidí, připadala by nám jistě práce politikova daleko důležitější než práce umělcova; jestliže bychom zase vzpomněli, že je to spíše ona nadstavba kulturních hodnot než úprava hmotných poměrů, v čem můžeme shledávat smysl existence lidské společnosti, tu by nám zase hodnocení politika a umělce dopadlo opačně. Ale jakkoli bychom svá zkoumání této otázky prodlužovali, nakonec bychom přece došli přesvědčení, že se lidská společnost neobejde ani bez politiků, ani bez básníků, a že vytýká-li politik básníkovi jeho apolitičnost, jeho lartpoumlartismus, jeho soustředění na jeho vlastní básnické úkoly, je to stejně krátkozraký empirismus, nepodložený teoretickým zkoumáním, jako kdyby některý básník vytýkal politikovi jeho amúzičnost a jeho soustředění k vlastním úkolům politickým.

Vraťme se nyní ke konkrétnímu případu verdiktu nad sovětskou literaturou a opatřením, jež postihly Achmatovovou, Tichonova, Bergolcovou, Zoščenka a ostatní.

Není divu, že vzbudil u nás mnoho rozruchu. Týká se nás velmi blízce; týká se nás proto, že jde o Sovětský svaz, jehož osudy mnozí socialisté cítí jako své vlastní, i proto, že je nejedna paralela mezi poměry sovětskými a našimi. Práce spisovatelů se děje koncemkonců ve všech zemích světa za stejných podmínek boje proti fašismu a za socialismus jako v Sovětském svazu, a spisovatelům všech zemí by tedy mohly býti ukládány stejné povinnosti a mohli by býti postihováni stejnou kritikou jako spisovatelé sověšští; a obvinění z praktické lhostejnosti vůči konkrétnímu socialistickému úsilí, či dokonce ze záškodnictví vůči němu, je obviněním obecným, netýkajícím se jenom poměrů v SSSR, nýbrž schopným aplika-

ce na mnoho konkrétních případů zvláště u nás, v Československu, stojícím po dalekosáhlém znárodnění na počátku budovatelské dvouletky.

Je nepochybné, že z teoretického hlediska nelze najít ospravedlnění pro to, aby politická moc, a dokonce moc socialistické strany, bránila v umělecké činnosti básníku jen proto, že jeho díla jsou „apolitická“, „bezideová“, „pesimistická“ – jak se v našem případě vyslovil Ústřední výbor Všesvazové komunistické strany o Anně Achmatovové.

Je-li tomu však tak a jestliže přesto sovětští politikové vystoupili s plnou vahou své moci proti Achmatovové i jejím ochráncům, neznamená to, že tedy musíme prohlásit tyto politiky za reakcionáře, za nevzdělance, za násilníky, za zapřísáhlé nepřátele svobody, za neodpovědné uchvatitele moci? Zdá se, že je to závěr stejně nutný jako podivný. Snad ani nejvášnivější ideologický odpůrce (s výjimkou leda těch, kdo jsou psychicky zatíženi protistalinským komplexem) neupře vedoucím lidem Sovětského svazu, že mají vzdělání a že chtějí svému lidu prospět. Ale jak si potom vysvětlit jejich konání?

Pomněme však, že sovětská vláda mohla dokročit na sovětské spisovatele už dříve; vývoj posledních let, který vedl v Sovětském svazu k stále většímu uvolňování starých omezení a který přinesl značné uplatnění mimosovětským kulturním vlivům, který postavil v čelo sovětských spisovatelů muže tak svobodomyšlného, jako je Tichonov, a který umožnil sovětským básníkům obecně věnovat se stále intenzivněji své práci umělecké – tento vývoj se dál nepochybně s vědomím, a tedy svolením sovětských politiků. Jestliže nyní náhle tento vývoj má být zastaven a zvrácen, musí to mít své důvody zvláštní. Myslím, že se nezmýlíme, budeme-li je hledati v nových událostech mezinárodní politiky. Průběh mírové konference pařížské nutí sovětské politiky k ostražitosti; vidí, že budou třeba muset žádat od národů Sovětského svazu zase veliké vypětí sil. Nepřestáváme obdivovat nesmírný elán a nesmírnou obětavost sovětských lidí, ale právě pro bezmeznost tohoto elánu a této obětavosti by bylo samozřejmé, že cítí možná již únavu. Revoluce, pak porevoluční zmatky, občanská válka, hladomor, pětiletky, nakonec válka s Německem, která na ně vložila námahy a utrpení až nelidská: není to dosti, aby propadali pocitu zoufalství, že mají celé své životy obětovat ekonomickým i vojenským potřebám země? Necítí, že by měli alespoň kousek svého života zachránit pro své soukromí, udělat si alespoň pár kroků, za něž by nemuseli odpovídat svým politickým vůdcům? Nic přirozenějšího, a sovětští politikové nejsou ani tak tupí, aby to nechápali, ani tak zlovolní, aby tomu nepřáli. Jenže sovětské země musí být po katastrofálním zpusťování hned zase obnoveny; válečný průmysl musí být vybudován tak, aby se napříště Rudá armáda

obešla bez amerických dodávek; lidé musí zapomenout na to, že už desítky let obětovali téměř beze zbytku hospodářskému budování státu; touha po individuální svobodě musí být znovu potlačena. A kdo je v takové situaci nebezpečnější než básník, než zrovna básník, který nedovede a nemůže než mluvit pravdu, byť to byla pravda taková, že předním úkolem každého člověka je vyžít beze zbytku svůj život, svůj jediný život, který má teď a který mu míjí nenávratně, a že obětuje-li jej jakýmkoli cílům neosobním a nadosobním, ztratí vše, co má? Co je nebezpečnějšího za takové situace než právě *toto* připomínat? A kdo může zazlívát sovětským politikům, že prospěch budoucí, že život a štěstí těch, kteří se snad ještě ani nenarodili, postavili nad životy a štěstí těch, jimž vládnou dnes? Je právem a povinností politika, aby zapomínal na přítomnost člověka pro budoucnost lidstva, je právem a povinností básníka, aby zapomínal na budoucnost lidstva pro přítomnost člověka; kde však je ten, kdo by je rozsoudil?

A přece, pro socialistu, situace je paradoxní. Znamená ničit kulturu, aby mohla žít, lhát, aby došlo na pravdu, činit násilí, aby nadešla svoboda. Je to možné? Nemusíme se obávat, že takové prostředky nakonec pokazí sám cíl? Máme se tedy vzdát svého cíle, byť to byl sebeušlechtlejší a sebevznešenější, musíme-li použít takových prostředků? Věc socialismu je věc veliká; čeho však dosáhneme lží, násilím, ničením kultury? Mají tedy sovětské politikové vydat nebezpečí všecko, čeho Sovětský svaz dosáhl od roku 1917? Bráníme-li však věc socialismu, a tedy také Sovětský svaz, máme také bránit, že filozof, je-li toho socialismu třeba, musí přeručovat své teze, že básník musí falšovat své básně, že řečník musí lidu lhát – anebo, nedovedou-li to, že musí ustoupit takovým, kteří to dovedou, kterým je to snadnější, kteří to možná dokonce dělají rádi? Domýšlej si věci, jak daleko chceš, ke konci nedoješ. Žijeme v podivném věku; zdá se, že se nijak nepřibližujeme času, kdy člověk nebude ničen nepředvídatelnými a nezvládnutelnými silami, kdy vezme svůj osud do svých rukou a vykročí, jak tomu chtěl Engels, „z říše nutnosti do říše svobody“. Ale je-li tomu tak...

(1946)